

ЕВРОПЕЙСКАТА ИДЕЯ КАТО ИСТОРИЧЕСКИ РЕЦИДИВ

Проф. д-р Андрей Пантев

В размисли, пълни със словесна изящност, чешкият президент проф. Вацлав Клаус напомни, че съвременните проблеми в обществено-политическото развитие на света не се различават много от средновековните религиозни спорове. Това печално впечатление носи повече реализъм отколкото безпомощност. То напомня, че текущата политическа обстановка не е уникална както си въобразяваме. Тя може да се определи и като провал на политиката. Впечатляващите съвременни теории за характера и проблемите на нашата действителност може би обясняват настоящето, но невинаги и миналото. Сблъсък на цивилизации ли са победата на Калоян срещу рицарите на Балдуин или Кримската война от 1853–1856 г.? Днешните събития не са обясними само с този признак.

Внезапният танков грохот и рев на самолети край израело-ливанската граница са поредното потвърждение на това съотношение. Ако съпоставим колко много конференции, симпозиуми, изследвания и анализи са направени за предотвратяването на конфликти след края на Студената война, ще установим, че те са много повече от самите конфликти. А все пак конфликтите продължават. Възникват нови, усложняват се стари, възобновяват се дори и някои, които бяха обявени за приключили. Акопомним, че целта на политиката е да предотвратява, а не да решава конфликти, можем да изразим условен скепсис към това нейно предназначение. Повечето войни, които пронизват историята на човечеството означават повече провал, отколкото израз на политиката. Ние сме склонни винаги да се определим като свидетели на теку-

щото време с успокоението: „Сега времената и работите са съвсем други!“ Ако признаем, че след гърците, персите и китайците няма нищо ново по планетата, тогава винаги следва да проявим онази порядъчност, която търси най-напред произхода на новото. Това е едно от условията за бъдеще. При цялото си преклонение към миналото хората винаги са смятали, че живеят в нова епоха – кога презирана, кога превъзнасяна, но винаги различна отпреди. Да не забравяме, че изразът „о, времена, о, нрави“ бе произнесен в един от най-бляскавите периоди от човешката цивилизация.

Културно-историческата същност в разбирането на Европа може да ни поведе към нелепи смущения. В края на XIX век континентът бе много повече културно унифициран, отколкото в края на миналия. Но днес надеждите ни за мирна Европа са основателно по-големи. Затова да не поставяме името в кавички, защото така го убиваме. Ако историческата репутация е преобладаващата отличителна черта на тази условна общност, то тогава не би трябвало да има по-големи европейци от потомците на антична Елада. Тази зависимост може да бъде продължена и по отношение на самата демокрация. Ако класираме „първите“ в историческите заслуги, тогава не би следвало да има по-демократичен народ от гърците! А културно-историческата репутация на християнския идентитет на Европа? През X век мюсюлманска Кордова в Испания е половинмилионен град с огромни библиотеки и храмове, докато един от символите на „истинска“ Европа – Париж – е ленив град с 10 000 души и е несравним с книжовното великолепие на Кордова! Значи Европа е повече нарицателно понятие, отколкото историческа география. Така, както не всеки кръстопът е исторически. Впрочем, в политическите речи, декларации и споразумения все по-рядко се среща самата дума история!

През метежната 1848 г. една предизвикателна фраза прелетя през пламъците и руините на революционна Европа. „Пролетарска“ Европа бе противопоставена на историческите Европи, конгресните Европи, Европи на победителите, Европи на ревизионистическите спрямо тогавашната ѝ политическа карта ревизионистки сили. Нещо повече. Провъзгласена в разгара на модерния

национализъм, тя бе отрицание и алтернатива на създаващите или утвърждаващите се национални държави. Ако пренебрегнем нейната ограничаваща идеологическа схема, тя можеше да се възприеме и като завръщане на ренесансовия космополитизъм, при който „над нацията стои човечеството“. Ако дръзкото „пролетариите нямат отечество“ налагаше измислени класови ограничения, днес интеграционните процеси не ни ли насочват към идеята, че истинските европейци също нямат отечество?

Траншеите, шрапнелите и газовите атаки на Първата световна война, в която потомците на Шекспир и Гьоте се биеха с неистова жестокост, доказаха, че и пролетариите имат отечество, което предпочитат и заради което загиват заедно с останалите! Днес привлекателната идея за европейски стойности и стандарти деликатно внушава още една въображаема аналогия. Ако всичко върви по оптимистичните описания, излиза, че в по-далечно бъдеще европейците няма да имат онова отечество, което са имали техните предшественици. Ако тази тенденция еволюира от зараждаща се към господстваща, тя ще даде първия важен сигнал за кризата в историческото предназначение на държавата. Тя постепенно абдикира от предназначението на изобретател, носител и хранител на граждански добродетели. За добро или не наблюдаваме края на една велика епоха от историята на държавността. Може би и поради тази причина повечето граждански движения по света вече напускат ролята си на критични наблюдатели и създават собствени институции и органи. Националните държави, и особено правителствата, са изправени на кръстопътя, понеже са едновременно пречка и средство за осъществяването на европейската политическа унификация. Защото европеизацията предполага единен държавен ред! Този държавен ред е проектиран по различен начин в Европа на Наполеон и в Европа на Шуман. И в двата случая обаче има значителна и лесно забележима разлика между традиционните ни представи за Европа като културно-историческа общност и Европейския съюз като междудържавна организация. Не разбирам защо тази разлика много често и преднамерено е подминавана и дори скривана.

„Дали Европа има телефонен номер?“ – агресивно се пошегува Хенри Кисинджър с онази дискретна безцеремонност, която вижда реалностите, романтиката. Още повече, че името Европа го няма в Библията. Вероятно защото насилието и колониализмът също ги няма там. Всеки, който е сравнително добре запознат с европейската история, не може да не изпитва частично съмнение спрямо всеевропейското обединение. Всичките предупреждения и съмнения относно бъдещето на европейската общност не идват само като горчив урок от изминат път – слабост, която може да се определи като положителен дефект на професионалните историци. Но не можем с лекота да подминем обстоятелството, че самата европейска идея е изпробвана идея от миналото. Нещо повече. Като продукт от миналото това е най-напред историческа проекция. С нейната привлекателност е спекулирано не по-малко, отколкото с другите общочовешки идеали в европейското културно-историческо наследство. Следва да напомним, че „Европа“ като културно-историческо понятие има изцяло позитивно съдържание. Дори и ние (спомнете си гневния израз, навлязъл в нашата ранна национална митология – „Европо, блуднице...“), които с право бяхме огорчени, че няколко висши европейски дипломати ни наложиха договорни ампутации, също преодоляхме резервите си спрямо тази същата Европа. Тя беше толкова властен абсолют, че всякакви закачки с нея сигнализираха ретроградност, в която се страхуваме да бъдем обвинени.

Ако в първите години от победата на нацизма Томас Ман предупреждаваше – предупреждаваше Европа, че фашистите са опасност за нея цялата, то в последната реч на Хитлер преди разгрома също е произнесена думата Европа пак в положителен контекст. Какво е Европа и докъде се простира тя? Нека оставим този въпрос на терзанията и изследванията на няколко бъдещи поколения. В много отношения съвременна Япония, без да споменаваме САЩ или Австралия, носи повече европейски дух, отколкото да речем някое заспало село в Сицилия или на Балканите. Географията не е вече гаранция за принадлежност, защото европейските идеи в политиката и културата стават универсални.

Значи Европа далеч не е само география. Онова, което неясно наричаме традиционни европейски стойности, родени в Испания, Холандия, Германия, Англия, Италия или Франция, днес се приемат за общочовешки. В много отношения някои от европейските идеи имат извъневропейска реализация и по време, и по степени. А най-съществената и трайна спойка на европейската идентичност – християнството, не бе ли наченато също във от континента? Йерусалим, проповедите в Гециманската градина, самите евангелски сказания непрекъснато ни напомнят добродетели и стойности, които са пренесени отвън, а после допълнително облагородени „тук“. Тук „европеизмът“ идва в Европа, а не обратното.

После, не би ли следвало да им отдаваме специално значение като обединителен фактор за цял континент? Ако помним, че хилядолетия антична, средновековна, ренесансова или модерна Европа имат различни географски зони и духовни стойности, то тогава дали новата, обединена Европа следва да бъде изградена върху руините на историческите „Европи“? Кое е по-важно – единството на християнството (приоритет на Еразъм Ротердамски), единството на културни добродетели, основани на общо класическо наследство, единството на демократичния свят без континентални ограничения, или единството на равноправни за развитие етнодържавни общности, без което за никакво единство не може да се говори? Възможно ли е изобщо преодоляването на вечното различие „те“ и „ние“, между елини и варвари? Единство без център и периферии. Може би ви прави впечатление, че задаваме прекалено много и често въпроси без отговор. Не съм чел сериозно изследване върху бъдещето на Европа без силно преобладаване на въпросите пред отговорите!

Същите въпроси са измъчвали няколко века няколко поколения, които са се стремели да изобретят Европа. Общото в отговорите им е неизбежното разграничение между идеята, колективното усещане за различие и суровата реалност на конкретната социалнополитическа среда. Ако приемем концепцията на Ъ. Гелнер, че модерният национализъм идва на историческата

сцена със своята културна униформеност, за да ускори и утвърди изграждането на индустриалните общества, каква е тогава новата идея, идеология и идеали на процеси, които очевидно носят поне като пропаганда дискретно отрицание на модерния национализъм! Европеизмът продължение или отрицание е на онзи национализъм, който създаде съвременна Европа?

Съвременните теоретици на евроинтерграцията ни внушават нова политическа самоличност, която да напомня продуктите на политическия национализъм от средата на XIX век. Те още не наричат това европейска политическа нация, но очевидно, че без това всяко друго обединение ще бъде условно и нетрайно. Но до каква степен „европеизмът“ е условно отрицание на онзи национализъм, който рамкира съвременната политическа карта след края на Първата световна война? Ако приемем перспективата за обединението на Европа като неумолим исторически процес, който не може, а и не би трябвало, да бъде спиран, следва да се замислим дали наистина той е уникално явление, или просто възпроизвежда на по-високо ниво вече състояли се исторически обединения. В знаменитата си лекция през 1882 г. „Какво е това нация“ класикът Ернест Ренан напомни, че същността на нацията не е само хора, които споделят много общи неща, но и хора, забравили много неща. Ако приемем, че сме пред прага на един европонационализъм, то тогава какво следва да се забрави от миналото? Какво ще вземе от миналото новият идентитет на обединена Европа? Тук не можем да избегнем историческите аналогии в сравнението какво са взели и забравили тосканците в Италия, баварците в Германия, бургундците във Франция, каталунците в Испания, какво са си въобразили, че приемат 8% граждани на бивша Югославия, които доброволно се обявили за югославяни. Националните държави в Европа възникваха като взаимодействия между културни и политически фактори. Във всяка страна съотношението между тях е различно. Пътищата на вътрешна консолидация в националните държави винаги са включвали и фактори на мирно културно насилие, при което все някой от съе-

дنياващите се компоненти губи! Това поне досега е сполетявало по-слабите в обединителните процеси.

Преобладаването на политическата характеристика и институционните структури като показатели за смисловата същност на Европа води към аналози от миналото. Всеизвестни за специалистите са онези опасения, изразени в думите на угрижен аристократ при обединението на Италия през 1871 г. Той тогава се запитал: „Добре, ние направихме Италия, но къде са сега италианците?“ Тази грижа съществува, въпреки че по-късно са се появили италианците. Ако не обещания, този исторически аналог носи поне надежди. Един от бащите на европейското обединение – Жак Делор – бе казал, че „Европа е нещо повече от цифри“. И това признава един великолепен монетарист. Но тя е и нещо повече от хармонизираното законодателство! Заедно с него има потребност от общоевропейски идентитет, който е много по-мъчна, продължителна и съмнителна като краен продукт дейност.

Така заедно със скелета на Европа следва да се създава и нейната кръв и плът, на което невинаги е способна бюрокрацията. В тази посока един велик французин твърди, че не е важно дали си оптимист или песимист – важно е дали си решителен! В този смисъл нашите колебания спрямо обединена Европа са по-малки, отколкото нашата решителност.